

GRGO GAMULIN

Smrt osnivača naše znanstvene ustanove došla je punih četvrt stoljeća nakon preuranjenoga, prisilnoga radnog rastanka s njime – sad već daleke i teško shvatljive 1972. godine. Pa, ipak, u cijelom je tom razdoblju profesor Gamulin bio i dalje s nama, ne samo u uspomenama i mislima nego i u radnim dodirima, poticajima i ostvarenjima, tako da nam se s razlogom čini kako je istrgnut iz naših redova. Uostalom, »svome Institutu« učestalo se i rado obraćao, brinuo oko njegova razvoja i kadrovske popune, oko planova rada i povijesne valorizacije, smatrajući da povijesnoumjetnička struka i znanost svoju funkciju u nacionalnim razmjerima može ostvariti jedino okupljanjem oko velikih projekata i povezivanjem svih snaga na institucionalnoj razini.

Svjesni smo moguće pristranosti našega gledanja, jer znamo da je Grgo Gamulin »kumovao« i mnogim drugim društvenim i javnim inicijativama, počevši od jačanja katedre umjetnosti novoga vijeka na Filozofskome fakultetu u Zagrebu, nastavljajući djelovanjem u izdavačkim projektima Matice hrvatske te osnivanjem Društva povjesničara umjetnosti Hrvatske i pokretanjem njegovih izdanja, posebice znanstvenoga zbornika-godišnjaka *Peristil*, da ne govorimo o društveno-političkim akcijama i pedagoško-profesionalnim angažmanima, kojima se također neumorno odavao, u njima trošio ili barem više no solidarno uklapao.

Međutim, veliki emocionalni i organizacioni ulog u Institut za pov. umjetnosti doista na neki način kruni njegovu bogatu i široku radnu »karijeru«. U zreloj dobi došao je tako u priliku prisnije surađivati sa svojim bivšim studentima, pomoći im u specijalizaciji, ukazujući na otvorene probleme i neriješena pitanja te otvarajući im metodološke i aksiološke »vratnice« struke. S druge strane, mogao se sam korisno poslužiti vještinama i znanjem niza suradnika, aktivno odrediti prema novostečenim podacima i iskustvima – bez čega jamačno ne bi bilo njegovih kasnih plodova, velikih panoramskih, da ne kažemo »sinteznih« pregleda.

Životopis profesora Gamulina ima pak toliko specifičnih crta, s jedne strane, a karakterističnih opredjeljenja epohe, s druge, da bi zasluživao gotovo romansirani pristup. To mi, dakako, pogotovo na ovome mjestu, nećemo učiniti, premda ćemo podsjetiti kako se u brojnim proznim stranicama što ih je osta-

vio zrcale mnogi doživljaji i tegobe njegova životnoga puta. Ali možemo smatrati znakovitim što je rođen u Jelsi, na otoku Hvaru, te je ostao trajno zadivljen sredozemnom svjetlošću i skladom prirode i ljudskih tragova što ga je mogao zarana upiti u ambijentu naslijeđenom od Grka, Rimljana, Ilira, Mlečana, Neretljana, a duboko inpregniranom pučkim, hrvatskim čakavskim izrazom i senzibilitetom. Zar je slučajno što je značajne studije posvetio slikama iz susjedne Vrboške (pa bile one Tizianove, po tradiciji, ili Veroneseove, po njegovim uvjerljivijim analizama), iz susjednoga Staroga Grada (pa bila riječ o Tintoretu ili možda o Leonardu Coroni), iz susjednoga grada Hvara (pa bila riječ o Matteu Rosseliju, Matteu Ingoliju ili pak o Palmi mlađemu)?

Idila zavičaja nije nipošto Grgu Gamulina zavela. Prije svega vrlo je rano ostao bez majke, pa je već u djetinjstvu bio (neko vrijeme) preseljen na susjedni otok Brač, a nedugo potom poslan na školovanje čak u Bosnu. Uz mladenačku traumu vrlo brzo je sazrela i svijest o životnim nepravdama, o teškoćama i mukama egzistencije. Čak je i ljepota hvarskih kuća i crkava, polja i utvrda ukazivala na svojevrsno naličje, na činjenicu da su to radili i izgradili oni koji nisu ništa stekli, cijeli obespravljeni naraštaji koji provedoše svoj vijek u znoju i trudu te završise u potpunoj bezimennosti. Družeći se s težacima i s ribarima proširio je područje svojih iskustava, postao znatno osjetljiviji za socijalnu komponentu, otvoren za misao promjene i društvene pobune.

Kao ambiciozni student Gamulin je pratio klasična i moderna likovna stremljenja, ali se isto tako vrlo određeno uključio u komunistički pokret, što će imati dalekosežne posljedice za njegov razvoj i afirmaciju, očitovane najprije u preprekama i usporavanjima a zatim u nekim prednostima i većim mogućnostima. Zbog svojih ideja i akcija rano je zatvaran i šikaniran, a započeo je objavljivati u ljevičarskoj publicistici. Prve kritike tiskao je u buntovnim *Signalima* (1932), nastavio je suradnjom u *Književniku*, također bliskom socijalnoj orijentaciji, a našao se u najužem krugu pokretača i suputnika polemički intonirana časopisa *Ars 37*. Osobit naglasak te prve radne faze jest jedan prilog u Krležinu *Pečatu* (1939, istina potpisan samo inicijalima G. N., ali nekako baš u kontekstu književnoga starta najuglednijih pisaca njegova naraštaja: Marinkovića, Vide, Šegedina). U međuvremenu je proveo

godinu dana na specijalizaciji u Parizu, započeo se baviti književnim i prevoditeljskim radom, postao spreman kritički intervenirati u umjetničku zbilju zemlje. Boravak na *Institut d'art et archéologie* (1938–39) temeljito je utjecao na mnoge njegove afinitete, opcije, čak modele rada i ponašanja.

Drugi svjetski rat okrutno je prekinuo sve nade i očekivanja. Od prvih dana izbijanja borbi dospio je u ustaški logor, te je u različitim zatvorima proveo gotovo četiri godine, sve do 17. IV. 1945, kada se bijegom iz vlaka (prilikom logoraškog transporta) uspijeva doći slobode. Preživljavanje u kaznjeničkim uvjetima bio je i svojevrsan podvig i nesvakidašnja kušnja, ali nevolje ne prestaju ni s oslobođenjem, jer se spašeni život povremeno doživljava (kod radikalnih i ortodoksnih pristalica revolucionarne prakse) kao potencijalna mrlja na liku revolucionara. Kako bilo, u nimalo spokojnom življenju i povremeno čak dramatično-pustolovnim dogodovštinama, razdoblje od 1941. do 1945. godine znači za Gamulina iznuđenu ranu radnu cezuru, ali i vrhunac egzistencijalnoga izazova. I kamate i dugove te faze dijelom će otplaćivati cijeloga preostalog života.

Stanovita društvena pozicija koju je Gamulin imao u prvim poratnim godinama nipošto nije bila lagodna, lišena konflikata i bez kreativne napetosti. Naprotiv, pokušao je povezati svoja inače liberalna uvjerenja sa zahtjevima-potrebama partije kao gramscijevskog »hegemon«. Rezultat nije mogao biti neosporan i o tom razdoblju njegova djelovanja najviše je nedoumica i mogućih diskusija. Činjenica jest da je nastojao obraniti teoriju socijalističkoga realizma, bolje rečeno: zasnovati je na posve novim temeljima pomalo romantičnih zanosa i nekoga morfološkoga voluntarizma. Ne smijemo, međutim, zaboraviti da je odbacivao sovjetsku recepturu i nije se pozitivno izjašnjavao o dometima ruskih slikara »kanonskoga« usmjerenja.

Zlopamćenje naše kulturne sredine najviše je vezano uz njegov tekst *Uz idolatriju cézannizma*, u kojemu je Gamulin doista iznio rezerve prema »građanskoj«, »formalističkoj« umjetnosti, ali je mnogo više od napadanja velikoga francuskoga modernog slikara pažnju posvetio njegovanju kulta i pretjeranoj učestalosti njegova oponašanja. Kako bilo, i prilikom afirmiranja stavova koji se nisu održali Gamulin je pokazao temperament i erudiciju, volju i motivaciju, a slična su svojstva odredila sav njegov angažman, najčešće usmjeren proširivanju područja slobode i uvećavanju razumijevanja za manje uočavane ili slabije podržavane pojave.

U pedesetim godinama Gamulin je često zapadao u polemičke situacije, katkada napadajući, a katkada braneci inovacije. Učestale mete njegovih invektiva bile su tadašnje zastarjele institucije i gotovo privatni interesi jedne etablirane grupe umjetnika, koja je onemogućavala svježije inicijative. No možda se tim čarkama i javnim konfrontacijama ponešto i zamorio, odnosno osjetio granice (takvoga rada, vlastitih opredjeljenja), pa je uskoro prepustio mlađima poprište neposrednoga reagiranja, a sam se više posvetio nastavi, znanstvenom radu i egzaktnijim povijesnoumjetničkim istraživanjima. Umjesto publicistike i likovne kritike došlo je doba njegovih monografija, studija, pregleda, skripti, atribucija.

Bibliografija sama svjedoči o iznimnoj agilnosti i najširoj »fronti« stručnih preokupacija, u rasponima od duecenta do

suvremenosti, od slikarstva do urbanizma, od muzeologije do zaštite spomenika. Najneposredniji specijalistički odnos uspostavljen je s talijanskim renesansnim ostvarenjima, posebice onima iz mletačke, firentinske ili bolonjske škole, ali pozabavio se mjerodavno i brojnim djelima nizozemske, francuske ili njemačke provenijencije. Zbornici atributivnih priloga o starim i stranim majstorima govore o poziciji koja je više od *connaissance* ili muzejskoga savjetnika, a ne treba ni spominjati da »lavovski« dio obrađenih slika potječe s hrvatske jadranske obale.

Ugled što ga je stekao u inozemstvu, surađujući studijama i člancima u najvažnijim europskim revijama, nije ga priječio da podjednaku pažnju posveti i domaćim majstorima – kako onima iz davnih epoha, tako i protagonistima hrvatskoga modernizma. Općenito možemo kazati kako je Gamulin kao rijetko koji naš stručnjak nastojao tretirati hrvatsku kulturu kao dio univerzalnih kretanja, a vrhunske svjetske domete tumačio je u odnosu na korist što je mogu pružiti formiranju našega sustava vrijednosti. Zato ga je osobito motivirala interpretacija fenomena kao što je krug Paola Veneziana ili škola Palme mlađega, koji su imali izravne reperkusije u hrvatskom prostoru i utjecali na ukus i stil i manjih radionica i ambijenata.

Oko pet stotina atribuiranih – dotad pretežno anonimnih ili neklasificiranih – slika zapravo je obogaćenje hrvatske kulturne baštine, to jest osvještavanje nazočnosti niza djela i autora što u cjelini svjedoče raznolikost utjecaja i preplitanje kulturnih krugova. Taj rad teško da će imati dostojna nasljednika ili nastavljaca, jer zahtijeva široku spremu i nemalu mjeru odvažnosti, znatiželju i intuiciju, strast i koncentraciju, a sve to se u Gamulina našlo gotovo organski povezano.

Tekstovi potvrđuju samo dijelom snagu njegove osobnosti, a mi koji smo imali sreću pratiti njegova predavanja, slušati njegove konzultacije, prisustvovati vježbama, susretati se na hodnicima, družiti se u privatnim i javnim prilikama dobro znademo s kolikom je energijom djelovao u gotovo svim zgodama. Posebno je jaka bila nastavnička vokacija, pomalo udružena s histrionskim crtama i ritualnim sklonostima, ali teško usporediva s drugim profesorskim pozicijama, jer se iza prividne autoritativnosti otkrivala velika otvorenost prema različitim alternativama tumačenja. Predavanja profesora Gamulina često su bila žive provjere upravo usvojene građe, čak sudioništvo s publikom u razmatranim pitanjima i problemima.

Nećemo na ovome mjestu nabrajati ni monografske obrade novijih hrvatskih umjetnika. Jednostavno, s nekoliko je primjera uspostavio određenu standardnu metodologiju, koju je zatim sustavno provodio, nastojeći pridobiti učenike da na sličan način »popune praznine« u poznavanju opusa i stilskih tendencija. Rezultat nije izostao: mnogi su podaci u posljednji čas spašeni od zaborava, mnoga djela vraćena u optjecaj, a značajni likovi naše novije umjetničke povijesti polako su iz kronike i efemernosti prešli u novu razinu recepcije, zadbivši status modernih klasika.

Tko pogleda deset gustih svezaka Gamulinovih skriptata shvaćat će upravo zavidnu širinu njegova stručnog interesa, ali i uvidjeti gotovo nevjerojatnu etiku rada. Doista, Gamulinov »kategorički imperativ« bio je odužiti se sredini, ispuniti oba-

veze, ne prepustiti se lagodama, ne odustati pred teškoćama, ne nalaziti isprike umjesto realizacije. Neovisno o privatnim problemima i estetskim predilekcijama, rad je bio za njega sam uvjet postojanja – bilo da je riječ o pisanju, analitičkom čitanju, nadahnutom prevođenju, mentorskom vođenju, stručnom organiziranju, društvenom animiranju, angažiranom prosuđivanju itd...

Ipak, nema dvojbe da je uloga sveučilišnoga profesora i ozbiljnoga znanstvenika u najvećoj mjeri odgovarala slici koju je u javnosti stvorio tijekom pedesetih i šezdesetih godina. Akribija, egzaktnost, pozitivizam došle su na mjesto prethodeće izrazite militantnosti i spisateljske temperamentnosti, da bi s vremenom stvorile specifičan amalgam znanja i umijeća, podataka i kreativne dogradnje. Doista mislim da je malo tko kao Grgo Gamulin uspijevao predstaviti objektivne činjenice na tako subjektivan, osoban način, kao što je – komplementarno – vlastite subjektivne procjene uzdizao na razinu povijesnih, ambijentalnih ili socioloških odrednica, te ih u najvećoj mogućoj mjeri »objektivizirao«.

Zapravo, prostor napetosti koji je on gotovo uvijek stvarao bio je obilježen polovima empirije i teorije, s time da je s vremenom sve više produbljavao teorijsku dionicu, postavljao pojedinačne fenomene u široke okvire i unutar općenitih kategorija. Na sredini životnoga puta kao da su se u njemu ukrizale induktivna i deduktivna metoda, nataloženo iskustvo omogućilo mu je da odgovarajućim kontekstom dade dostojanstvo gotovo bilo kojem predmetu svojega istraživanja. No Gamulin se nikako nije mogao posve zatvoriti u strukovnu ili znanstvenu »kulu bjelokosnu«, nije se htio izolirati od izazova prakse, nije znao odoljeti sirenskom zovu politike, akcije, angažmana.

Oboružan stečenim spoznajama i ojačan ugledom afirmirana znanstvenika, sredinom šezdesetih godina Gamulin opet češće ulazi u javnu arenu, intervenira u akutnoj društvenoj problematici, nudi svoje prijedloge i sugestije u najširem rasponu problema od širenja muzejsko-galerijske mreže, do reforme Sveučilišta, od uvažavanja regionalnih silnica do artikuliranja nacionalnog programa, od urbanističko-planerskih pitanja do pluralističkoga otvaranja – dotada monolitne – partije, od pokušaja nastavljanja mladenačkih zanosa (i lojalnoga pozivanja na ideale vlastitoga »žrtvovanoga« naraštaja) pa do svijesti da treba dati šansu novostasalim mladima.

Šezdesete su godine vrijeme njegovu upravo frenetičnog zauzimanja za socijalizam »s ljudskim licem«, za humaniziranje i uravnoteženje izgradnje u našem kulturnom i povijesnom krajoliku, za priznavanje hrvatskoga stvaralaštva i nacionalne komponente, za uvažavanje raznolikosti i pomirenja dotadašnjih suprotnosti, za prevladavanje nekih tabua i zabrana, odnosno za organsko uklapanje svih postojećih vrijednosti itd. Uz rad na fakultetu i u svim stručnim institucijama i organizacijama, u tom se razdoblju profesor Gamulin osobito još angažira u Matici hrvatskoj, u Društvu književnika, u Čakavskome saboru, u samoupravnim organima Sveučilišta, a upleten je u niz inicijativa od »deklaracije o položaju hrvatskoga jezika« do kongresa hrvatske kulture.

Dio spisateljskoga angažmana u vrijeme »Hrvatskog proljeća« ostao je na stranicama ondašnjih novina i časopisa. Neke su teme zahvaćene preopćenito, neke odveć alegorijski, a neke

određene efemernim, danas jedva shvatljivim povodima i nazivima (kao što su »ustavni amandmani«, »reeksporterici«, »problem federacije i promjena glavnoga grada«). Važna je, međutim, slobodarska intonacija i strategija ovladavanja dominantnim političkim diskursom u korist temeljnih vrijednosti, pa i tada osobito zahtijevanih »čistih računa«. Posebno su značajni pledoajei za novu cestovnu infrastrukturu (»Prorovati Učku«, »Prorovati Velebit«), ali ništa manje i upozoravanje na zlorabu turističke izgradnje, na pogreške u trasiranju »jadranske magistrale«, na ishitrenost konfekcijskog pristupa gradu. Ušao je Gamulin ponovo u brojne polemike i konflikte, napadao i bio napadan. Nećemo ni precjenjivati ni potcjenjivati činjenicu da se na njegove teze o krivom provođenju »magistrale« (kroz ambijentalno vrijedne gradiće i autohtona naselja) u jednom govoru kritički osvrnuo i sam predsjednik jugoslavenske Republike. Još manje možemo preskočiti napad u govoru Jakova Blaževića, što se odnosio na profesorov angažman u studentskim demonstracijama 1971. godine, a koji je zapravo označio i kraj Gamulinova kontinuirana javnog djelovanja.

Prisilno umirovljenje ipak nije umanjilo njegovu agilnost. Dapače, kao da je prikupio snažne nutarnje rezerve i kreativnim inatom odgovorio na pokušaje ponižavanja, u sedamdesetim i osamdesetim godinama on je bitno uvećao svoj publicistički, književni i znanstveni saldo, te stigao zaokružiti djela s raznih područja svojega bavljenja. Zbog različitih neprilika i knjizi inače nesklonih vremena mnogi su radovi dugo čekali na objavljivanje, a neki su još i sada u rukopisu, no tisućama stranica studija i panoramskih pregleda, pripovijedne proze i zapamćenja, projekata i scenarija, predgovora i kritika Gamulin je temeljito nadvladao nametnutu mu izolaciju i devedesete godine dočekao zapravo spreman na novo društveno angažiranje – dakako, u duhu »Hrvatskoga proljeća«. Stanje zdravlja nije mu omogućilo veći i jači izlazak u javnost, već samo polagano zatvaranje krugova, sjetna prisjećanja i prijateljska oprastanja.

Svjesni smo da smo ovu biografsku skicu zacrtali u prejakim amplitudama politike i struke, s prenaplašenim čimbenicima izvanjskih uvjeta. Ali Grgo Gamulin je bio u pravom smislu riječi čovjek svojega vremena, onaj kojega je vrijeme oblikovalo ali i onaj koji je želio i znao dati svoj biljeg razdoblju, ostaviti trag u prolasku, utjecati na suputnike i učenike. Samo u punini ambicija i pretenzija, u cjelini mogućnosti i ograničenja možemo ga shvatiti integralno – kako zaslužuje, jer se bavio (mnogim) humanističkim disciplinama kako bi ostvario etičko-društvene zahtjeve, kako bi realizirao svoju ljudsku sudbinu, i iskazao konkretnost individualnog bića u vrlo određenim (kolektivnim i temporalnim, topološkim i ideološkim) okolnostima. Kroz gotovo cijelo naše stoljeće, kroz neusporedive kušnje i goleme opasnosti, kroz dvosmislice progresa i oscilacije ukusa, kroz diktate dogmi i drame konfrontacija, on je pronio svjetlost slučajne ljepote i sačuvao dostojanstvo stvaralačkoga traženja.

Kao utjeha za gubitak i kao mogućnost nastavka razgovora s idejama i spoznajama profesora Gamulina ostaju nam njegove brojne i raznolike knjige (i studije, i prepjevi, i katalozi, i programi, i feljtoni, i analize...). Ni jednu nismo ovom zgodom poimence spomenuli (»... ime im je legija!«), niti jednu posebno prikazali, a svaka bi zasluživala barem stranicu spo-

mena i pristranu reakciju upućena komentara. Svojin publikacijama Gamulin je gradio cijele paralelne svjetove, nastojao kompenzirati zaostatke i pasivnost drugih, dati instrumente za rad i izazvati plodnu provokaciju. Stanoviti paradoks njegova djelovanja u cijelosti jest u tome što je istodobno želio konstituirati matični tok (pa makar i kroz »Maticu hrvatsku«), no sačuvati i pravo izdvojenoga mišljenja, čak lukus »krivovirnoga pravca«.

Paradoks koji to nije jest Gamulinov lokalni univerzalizam. Štoviše, mislin da je malo tko tako uspješno ostvario ravnotežu kozmopolitske otvorenosti i regionalne ukorijenjenosti, prihvaćajući nacionalnu svijest kao posrednika i vezivo tih inače polariziranih kategorija. A u znaku ishodišnoga Hvara

kao da se primirila životna napetost, upotpunila egzistencijalna parabola, završilo odisejsko lutanje. Ako je kao mladić prihvatio geslo klasicističko-simbolističkoga (Tresić-Pavičićeva) stiha: »*prodoljla skrovna mramorite Ljesne*«, u zreloj dobi se oglasio temperamentnim »pismima s Vitarnje«, da bi pod starost većinu interpretativnih intervencija okupio u duhu dosegnute-otkrivene »Itake«. No iza prividna spokoja i neosporno impresivna dovršena opusa ostaje trajan nemir jedne iznimno jake kreativne volje i djelatna poduka kako u stvarima umjetnosti nema definitivnih rješenja. Na taj način Grgo Gamulin nam ostaje i dalje nemimoilaznim »nagovaračem«, čak povlaštenim problemskim sugovornikom.

Tonko Maroević

